

diktningen från denna epok. Det är förstås inte fråga om några originalitetsetetiska strävanden eller ideal, men dikterna är mer varierade och mångskiftande än tidigare forskning har givit intryck av. Daniel Möller har skrivit en rik och i många avseenden viktig – och dessutom ofta underhållande – bok som förtjänar att läsas av många fler än de som är specialintresserade av tillfällesdikt. Den tål till och med att citeras högt för att locka till skratt vid festligare tillfällen – jag har provat.

Janne Lindqvist

Linus Ljungström, *Jordnära ordbrottningar. Bygdeskildringar som modernistisk ordkonst hos Stina Aronson, Tage Aurell, Stig Dagerman och Sara Lidman*, Malmö: Ellerströms, 2023, 367 s. (diss. Uppsala)

<https://doi.org/10.54797/tfl.v53i4.24820>

Är det meningsfullt att tala om en nyprovinsialistisk strömning med modernistiska förtecken i Sverige vid mitten av 1900-talet? Frågan har varit uppe till diskussion ett antal gånger i olika recensioner, artiklar och passusar i litteraturhistorieverk, men aldrig utretts närmare. Linus Ljungströms avhandling *Jordnära ordbrottningar. Bygdeskildringar som modernistisk ordkonst hos Stina Aronson, Tage Aurell, Stig Dagerman och Sara Lidman* har ambitionen att vara en sådan utredning. Studiens syfte, som beskrivs i flera led, är att ”undersöka denna förment avantgardistiska bygdelitteratur med fokus på fyra författare som kring decennieskiftet 1950 skapade säregna verk med bygdemiljön i centrum” (s. 15). Vidare avser Ljungström utreda ”hur bygden, i synnerhet betraktad såsom språklig, social miljö, har använts som litterärt material, diskursivt och narratologiskt, i en medveten konstnärlig praktik, en poetik” samt ”huruvida författarskapen delar så pass många egenskaper att det är rimligt att tala om en litteraturhistorisk strömning” (s. 15). Anslaget är alltså såväl generellt, i sitt fokus på genrer och strömningar, som specifikt, i det djuplodande, språkinriktade intresset för enskilda verk.

I avhandlingens två inledande kapitel beaktas inte minst genrefrågor i förhållande till avhandlingens syfte. Ljungström diskuterar

såväl den svenska landsbygdsskildringens tradition som den tidigare snäva synen på vad provinsialism är och på vilket sätt termen ibland haft en marginaliserande effekt. Även olika definitioner av modernism och avantgardism ägnas uppmärksamhet. Den övergripande benämning Ljungström kommer fram till som lämpligast för att adressera kombinationen av form och innehåll i förhållande till sitt eget material och intressefokus är *modernistiska bygdeskildringar*. Vad gäller materialurvalet lutar han sig dels på den samlade receptionen av verken som besläktade men svårplacerade, dels på det faktum att författarskapen till stor del kommit att definieras utifrån de landskap de skildrar samtidigt som de på olika sätt stod i relation till samtidens modernistiska strömningar. Det sker också ett resonemang kring att exempelvis Thorsten Jonssons författarskap valts bort för att hans modernistiska bygdeskildring inte på samma sätt syntetiserat form och innehåll som är fallet hos de författare som avhandlingen fokuserar på. Gränsdragningar som denna förefaller rimliga, men det som möjligen saknas är en samlad och ingående diskussion inte bara om valet av författare, utan även av de enskilda verken.

Vad gäller studiens teoretiska utgångspunkter är framför allt Ludwig Wittgensteins begrepp *familjelikhet* och *språkspel* centrala, både när det kommer till den pragmatiska språk- och litteratursyn som avhandlingen tar avstamp i – som konst och litteratur betraktas det som används som konst och litteratur – och som verktyg i själva textanalyserna. Ljungström framhåller även viss narratologisk terminologi samt det Helen Beebee kallar *transmesis*, det vill säga återgivning av översättning, flerspråkighet och kodväxling i litterära texter. Dessutom är den av Sara Lidman inspirerade termen *byandan*, en slags kollektiv norm som bland annat tar sig uttryck i skvallret som språkspel, en viktig ingång till läsningarna. Det grundantagande som studien kan sägas utgå ifrån är att modernismens upptagenhet av språket och dess gränser på ett fruktbart sätt kan kombineras med litterärt tematiserande av dialekter, sociolekter och sociala normer, vilket på ett komplext vis sker i de verk som utforskas.

Första analyskapitlet behandlar Aronsons mest kända roman, *Hitom himlen* (1946). Verket är, menar Ljungström, präglad av sin tillkomsthistoria och det faktum att Aronsons ambition först varit att skriva en bok om sin makes gärning som sanatorieläkare i Norrbotten

och Jämtland. De biografiska elementen glimtar ibland fram, både språkligt och innehållsmässigt, såväl i *Hitom himlen* som i novellsamlingarna från samma period. En annan contextualisering som görs handlar om den norrbottniska språkstrid gällande finskans och samiskans status, som bland andra Aronsons biologiske far, biskopen Olof Bergqvist, var involverad i och som bör ha påverkat Aronsons intresse för saken. Analysens tyngdpunkt ligger framför allt just på hur språket framhävs på olika vis i verket, formmässigt och tematiskt. Erlebte Rede-teknik används för att fånga bykollektivets normer – byandan – och dess inverkan på enskilda karaktärer. Den flerspråkiga miljön och det aningen svårfångade återgivandet av de olika varieteterna skapar enligt Ljungström en främmandegörande effekt som ”hejdar läsningen och lägger [...] emfas på vardagligheterna” (s. 77). Skildringen av detta och av karaktärernas återkommande kamp med orden korresponderar, visar Ljungström, med Aronsons i andra sammanhang uttalade språkpoetik, en ”de ringa ordens poetik”, vilken i sin tur anknyter till en livssyn där förment perifera och triviala sammanhang och människor tas på allvar och uppvärderas som mer autentiska än centralsamhällets. Till romanens komplexitet hör, visar analysen, att denna autenticitet inte utesluter en karaktärernas fasthållande vid sina livslögner, som Emma Niskanpääs föreställning om sonens förmågor och lysande framtid som predikant. När hon förstår att han är döende inlemmas även denna smärtsamma insikt i idén om hans utvaldhet, vilket kan ses som en falsk, men i sammanhanget fungerande och kanske nödvändig, överlevnadsstrategi. Skildrandet av hur det ibland sker ett överskridande av ett konventionernas språkspel till ett innerlighetens, där ord och ting flyter samman, knyter både an till en syn på tillvaron där mystiken äger sin plats och till ett modernistiskt influerat språkkritiskt projekt.

I Aurells novell ”Pingstbrud” (ur *Nya berättelser*, 1949) finner Ljungström en liknande upptagenhet av ”den sociala interaktionens förmåga till möte och viljan att lyfta fram vardagskommunikationens diskurs” (s. 121) som hos Aronson. Det framhålls hur det i Aurells författarskap generellt sker en organisk syntes mellan den värmländska bygd som skildras och en språkligt experimentell form. Dialektala uttryck och ordformer används på ett effektivt sätt och Aurell håller sig i sina ordval helt inom den folkliga sfär som skildringen rör sig i,

till skillnad från Aronson som emellanåt lyfter in ord från helt andra sammanhang. Novellen analyseras främst med fokus på byskvallret som grepp. Berättarinstansen fungerar delvis som en bykollektivets röst, som spekulerar och gör antydningar om vad som föregått och orsakat den unga levnadsglada kvinnans insjuknande och död. Detta svårfångade men starkt verkande kollektiv, vars yttranden utöver information och värderingar är laddat med olika sympatier, antipatier och preferenser, ställs i kontrast till den enskildas ensamhet och vilshenhet. Hos de skildrade finns, framhåller Ljungström, en ”längtan efter förtrolighetens språkspel, men alla språkspelsdrag de behärskar rör det triviala” (s. 167). Denna pendling mellan den mänskliga tillvarons hisnande tragik och futtiga trivialitet inbegriper också en spänning mellan det religiösa och det sekulära. Textens många tomrum, *Leerstellen*, ställer krav på läsaren att tolka det som antyds genom skvallret och detta aktiva läsardeltagande är starkt förknippat med en modernistisk estetik. I essän ”Att lyssna på Sverige”, som uppehåller sig vid radiomediets potential att erbjuda storartade upplevelser, finner Ljungström en skisserad poetik som fångar novellens och författarskapets anda, när Aurell skriver om ”den trevande fåordighetens uttryckskraft och verklighetsförstärkande omedelbarhet” (s. 138).

I analysen av Dagermans *Bröllopsbesvär* (1949), en roman som koncentrerar sig till ett dygn i en fiktiv by i Uppland, lyfter Ljungström fram det i verket återkommande mottot ”man tager vad man haver”. Detta kan ge associationer till den accepterande hållningen hos Aronsons karaktärer, men framför allt är det förbindelsen till Aurell som uppmärksammas av tidigare uttolkare och som även Ljungström tar avstamp i, när han avser ”testa den impressionistiska hypotes som den samtida litteraturkritiken intuitivt skisserade fram inte minst genom associationen till Aurell” (s. 175). Viktiga likheter med både Aronson och Aurell lyfts fram, vad gäller framhävandet och främmandegörandet av språket. Däremot blir det tydligt att Dagerman ägnar sig åt en annorlunda, burlesk variant av bygdeskildring, där de dialektala inslagen har en mer komisk anstrykning och där författaren enligt Ljungström bland annat ägnar sig åt att ”parodiera en exotifierande och primitivistisk syn på landsbygden” (s. 189). Samtidigt betonas i analysen ett underliggande allvar och en trogenhet de teman som i övrigt utmärkt författarskapet – ångest, fri-

hetslängtan och existentiell ensamhet och nöd. Språkligt experimenterande som ibland även övergår i surrealistiska skildringar, fångar enligt Ljungström en psykologisk utsatthet och upplevelse av verklighetens sammanbrott, som för den unga Siri när hon blir hänsynslöst förhörd av andra bröllopsgäster efter ett kärleksmöte i havreåkern. Ljungström konstaterar att *Bröllopsbesvär* tematiserar svårigheterna i mänsklig kommunikation och att förmågan att i någon mån resignera och acceptera sitt öde i slutänden kan vara det som öppnar vägen för solidaritet och gemenskap.

I motsats till dem som sett Lidman som nyprovinsialismens centralgestalt menar Ljungström, i det fjärde och sista anlyskapitlet, att hon snarast ska ses som en konkluderande efterföljare till dem som föregått henne inom detta fält och inte minst då Aronson, Aurell och Dagerman. Mot denna fond blir poängen med att textanalyserna följer en kronologisk princip särdeles tydlig. Själva jämförelsekedjan mellan de olika verken och författarskapen blir genom avhandlingen alltmer intressant och produktiv. Lidman använder i debutverket *Tjärdalen* (1953), som skildrar en midsommarvecka i den fiktiva norrländska byn Ecksträsk, samma språkliga och berättartekniska grepp som övriga, men vrider upp dem ännu ett snäpp. Även hon använder det dialektala i främmandegörande syfte, men här inte bara i dialogerna utan även i berättande passager. Gränsen mellan berättandets olika instanser är dessutom flytande, vilket Ljungström hänför till en modernistiskt experimentell hållning. Den specifika bygden, och byandan, lyfts fram i ljuset och ges en allmängiltig och närmast politisk funktion som inte återfinns på samma sätt i de övriga författarskapen och som handlar om en nödvändig, lokal och global, solidaritet med de svagaste i samhället, även när dessa ställer till med problem för sig själv och andra.

Går det då att tala om svensk modernistisk bygdelitteratur som en strömning? I den sammanfattande slutdiskussionen konstateras att ”gemensamma drag vad gäller motiv, berättarhållning och grundläggande solidaritet förenar Stina Aronsons, Tage Aurells, Stig Dagermans och Sara Lidmans bygdeskildringar” (s. 289). Dessutom delar författarna ”den kärva omsorgen om de utsatta, den osentimentala framställningen, människans ensamhet och tystnadens många skiftningar, samt en sammanhangsfokuserande formsträvan” (s. 289).

Ljungström konstaterar att den litterära formen är framhävd och på ett nyskapande sätt färgad av den landsbygd som skildras. Ett annat experimentellt drag texterna delar är den mångtydiga berättarsituationen, med återkommande dialektalt präglad erlebte Rede, ofta representerande den kollektiva byandan. Även det tematiska intresset för människans existentiella ensamhet är ett modernistiskt drag som verken har gemensamt. Detta skiljer ut verken från en traditionell, mer idealistisk tradition av landsbygdsskildringar, vid tiden främst representerad av Sven Edvin Salje. Sammantaget gör detta att avhandlingsförfattaren landar i att det *är* befogat att tala om den modernistiska bygdeskildringen som en strömning. Den poetik som kan ses som en minsta gemensam nämnare i sammanhanget handlar om ett lyhört, humanistiskt avlyssnande och ”betraktandet av det ringa som något betydelsefullt” (s. 295).

Titeln på Linus Ljungströms avhandling, *Jordnära ordbrottningar*, inspirerad av ett poetik-inriktat föredrag av Lidman kallat ”Att brottas med ord”, är mycket väl vald. Den signalerar både de studerade texternas särart och analysens fokus på språk- och berättarteknik i en särskild, jordbunden kontext. Någon gång kan beaktandet av grammatiska och typografiska aspekter bli på gränsen till överdrivet tekniskt, men sammantaget knyts det detaljerade utforskandet av formen på ett mycket givande sätt samman med större tematiska och litteraturhistoriska linjer. Avhandlingen är tydligt strukturerad i två inledande bakgrundskapitel, ett gediget analyskapitel per författare och ett avslutande kapitel där viktiga synteser görs. När det gäller relationen till tidigare forskning finns inget separat avsnitt för detta. Tidigare studier om författarskapen berörs kort inledningsvis, men behandlas främst i analyskapiteln, vilket fungerar väl och är utrymmesmässigt effektivt. Ljungström för en konstruktiv dialog med tidigare uttolkare inom olika fält, fördjupar och vidareutvecklar sådant som andra lagt grunden för och visar samtidigt på helt nya perspektiv och insikter. Avhandlingen är sammanfattningsvis mycket välskriven och bidrar med viktig ny kunskap, både om de enskilda författarskapen och om den modernistiska bygdeskildringen som ett högst intressant fenomen i den svenska litteraturhistorien.

Åsa Nilsson Skåve